

CÂTEVA REPERE ALE TRADIȚIEI BIBLICE TEXTUALE ÎN CULTURA FRANCEZĂ*

BIANCA-ELENA PĂUN

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

bianca_elenas@yahoo.com

Abstract: L'article traite le problème de la traduction de la Bible en français. La traduction du texte sacré commence dans le Xe siècle et a connu au long du temps de nombreuses variantes. La principale source de la traduction jusqu'au XVIe siècle a été la *Vulgate*, puis, les traducteurs se sont orientés vers la *Septante* et le texte hébreu. Du point de vue de la confession, les traductions sont protestantes, catholiques, hébraïques ou oecuméniques. Par le nombre impressionnant des traductions, la Bible en français a réussi à s'imposer dans la tradition biblique européenne.

Keywords: traduction de la Bible, la *Vulgate*, la *Septante*, la Réforme, illustration de la Bible.

1. Introducere

Traducerea Bibliei în cultura franceză a început de timpuriu, încă din secolul al X-lea, și a reprezentat o preocupare principală atât pentru unele figuri ecleziastice, cât și pentru unele personalități laice. Transpunerea textului sacru în limba franceză după originalele grecesc, latin sau ebraic nu a fost lipsită, de-a lungul timpului, de conflicte și opinii contradictorii ale reprezentanților bisericilor.

În Franța se poate vorbi despre mai multe tipuri de traduceri. În funcție de confesiune, traducerile sunt catolice, iezuite, protestante, iudaice, existând însă și o traducere ecumenică, la care au participat catolici, protestanți și ortodocși. Din punctul de vedere al destinatarului traducerii, se găsesc în spațiul francez traduceri făcute pentru elite, pentru oamenii simpli și chiar pentru cei care nu sunt vorbitori nativi ai limbii franceze.

Prezentul studiu conține o periodizare a traducerilor, începând cu Evul Mediu, continuând cu secolul al XVI-lea, apoi cu secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, ajungând la principalele traduceri ale secolelor al XIX-lea și al XX-lea și încheind cu traducerile de după cel de-al Doilea Război Mondial.

În Evul Mediu întâlnim cele mai multe traduceri parțiale în versuri sau în proză, urmate și de câteva integrale. În această perioadă, *Vulgata* este considerată ca fiind textul original, ea constituind sursa celor mai multe dintre traduceri; traducătorii

---

* *Quelques repères de la tradition biblique textuelle dans la culture française*

apelează rareori la *Septuaginta*. În ciuda acestui fapt, „influența *Septuagintei* asupra textelor veterotestamentare ale *Vulgatei* se manifestă în foarte multe locuri” (Loria Rivel 2004, p. 38).

2. Începutul traducerilor biblice în limba franceză

Între anii 938-952 apare o primă mărturie a traducerilor biblice, reprezentată de un manuscris valencian inspirat de cartea *Iona* a Vechiului Testament în traducerea Sfântului Ieronim. Textul este scris în protofranceză, o limbă de tranziție de la limba latină la franceza veche. Ulterior, un text în versuri este datat în jurul anului 1000 și cunoscut sub numele *Passion de Christ*. Acest text a constituit o sursă de inspirație pentru unele scrieri din perioada romantică: „The *Passion* narrative was among the oldest themes of oral poetry in Romance” (Lampe 1969, p. 437).

Fără a insista asupra tuturor traducerilor parțiale, merită amintite câteva. Între 1181-1187 există o parafrază a *Psalmilor* care se presupune a fi a lui Adam de Perseigne. Această lucrare este dedicată Mariei de Champagne și reprezintă o introducere în ceea ce s-a numit mai târziu „littérature courtoise”. În 1192 începe traducerea *Pentateuhului* tot la dorința Mariei de Champagne, care, însă, nu va fi gata până la moartea acesteia, în 1198; această scriere a fost transmisă în trei manuscrise. La sfârșitul secolului al XII-lea găsim o parafrază a *Exodului*. Sub forma cântecelor de gestă apare o parte din *Macabei*, într-un manuscris din Berne. Secolul al XIII-lea este și perioada în care apar multe traduceri integrale ale *Psalmilor*. De la începutul aceluiași secol există ms. Paris Arsenal 2083, originar din Mentz, care conține Evangheliile pentru Paști, alături de un comentariu de Haimon d'Halberstadt.

Traducerile în proză au ca punct de plecare *Bible historique* a lui Guyart des Moulins, care s-a bucurat de o mare difuzare în Evul Mediu.

Începând cu anul 1250 apar și primele traduceri integrale ale Bibliei, iar o ediție de referință este *La Bible d'Acre*, care, după cum afirmă Nobel (2011, p. 215), „reprezintă o primă tentativă de transpunere a unui text integral al Bibliei în franceză. Ea are la bază două manuscrise care au văzut lumina zilei la Acre, iar cel mai vechi manuscris este cunoscut sub numele de Manuscrisul Arsenal 5211 și datează din jurul anilor 1250-1254”.

Secolul al XIV-lea este considerat „vârsta de aur” a difuzării Bibliilor manuscrise în cultura franceză. Chiar dacă au existat mai multe ediții ale textului sacru în această perioadă, traducerea de referință este *La Bible de Jean de Sy*, care apare sub îndrumarea lui Jean de Bon (1350-1364), primul rege al Franței de numele căruia se leagă istoria Bibliilor franceze. Traducerea se oprește în 1356, când regele este captiv, și se conservă sub forma ms. Paris B.N. fr. 15937.

3. Secolul al XVI-lea, un moment important în istoria traducerilor biblice în Franța

Odată cu secolul al XVI-lea și cu instaurarea Reformei, autoritățile eclesiastice au avut un cuvânt de spus în ceea ce privește traducerile în limbile moderne, punându-se problema ereziilor.

În ceea ce privește traducerile, secolul al XVI-lea ridică și problema greșelilor gramaticale, iar această muncă a filologilor nu este bine văzută de către teologi. În biserici apar două mari întrebări în legătură cu Sfânta Scriptură: dacă textul sacru trebuie predicat sau lecturat și dacă trebuie utilizată *Vulgata* Sfântului Ieronim sau originalele ebraice. Se consideră, de asemenea, că unele limbi moderne nu au ajuns la maturitatea necesară pentru o traducere a Bibliei. În același timp, se dorește ca traducerile să respecte atât ordinea cuvintelor, cât și mesajul textului-sursă. Chiar dacă Umanismul refuză glosele și comentariile în traducerile Bibliei, secolul al XVI-lea abundă în note marginale, glose, comentarii și prefețe. Există puncte de vedere diferite și în ceea ce privește ilustrarea Bibliei. Luteranii și catolicii sunt foarte deschiși la ideea ilustrării Bibliilor, Martin Luther angajând chiar artiști apreciați ai vremii. La polul opus, calvinii sunt mult mai reticenți, abordând un stil didactic și sobru.

De referință pentru secolul al XVI-lea este figura lui Jaques Lefèvre d'Étaples. În 1530 se tipărește *Biblia de la Amers* de către Martin Lempereur. Această Biblie îi este atribuită lui Jaques Lefèvre d'Étaples, care își începe traducerea la Paris, în 1523, prin publicarea Noului Testament. Paternitatea textului nu este, însă, sigură, considerându-se că lucrarea este una colectivă.

Lucrarea lui Jaques Lefèvre d'Étaples stârnește nemulțumiri și mai mari decât existau până la acel moment în lumea catolică, ai cărei reprezentanți nu acceptau ideea traducerii textului sacru în limbile vernaculare; această reacție a venit și din cauza faptului că autorul era catolic. Astfel, el este exilat la Strasbourg, în 1525, alături de alți discipoli de-ai săi. După 1530, el nu-și mai semnează lucrările și se retrage, fără a părăsi însă catolicismul. În ciuda faptului că era catolic, a îmbrățișat toată viața ideea luterană în ceea ce privește traducerea Sfintei Scripturi în limbile vulgare.

După instaurarea Reformei, prima traducere protestantă a Bibliei este *La Bible d'Olivétan* (1535), tipărită de Guillaume Farel, discipol al lui Lefèvre. Deși a fost considerată oficial prima traducere protestantă din Franța, difuzarea ei a fost un eșec. Olivétan nu este mulțumit de munca sa și în 1535 începe o revizuire cu ajutorul lui Calvin, însă moartea sa din 1538 lasă întreaga revizuire pe umerii inițiatorului Reformei. Odată cu apariția acestei Biblii, Reforma ia amploare, iar Calvin este cel care instaurează cenzura în tipografie. Principalele centre tipografice ale vremii erau Geneva și Lyon; în acesta din urmă atmosfera era mult mai relaxată, în timp ce la Geneva nimic nu se publica fără autorizație.

Un alt capitol important din istoria traducerilor biblice din Franța secolului al XVI-lea este reprezentat de figura lui Sébastien Castellion, un traducător al Bibliei

într-adevăr inovator. El se axează pe inovații lexicale: „Cette traduction n'en est pas moins le résultat d'une recherche lexicologique et stylistique très poussée. Comme Luther le fait pour sa version allemande, il cherche son inspiration dans la langue populaire” (Bogaert 1991, p. 84), fapt pe care Calvin nu-l acceptă, iar relația celor doi se sfârșește prin acuzația adusă lui Castellion că ar fi heterodox. Cu toate acestea, traducătorul mai sus amintit nu renunță la munca sa și are în vedere realizarea unei traduceri cât mai inteligibile pentru cititorii neavizați ai Bibliei. Deși a fost atras de mediile calvine, traducerea sa nu are la bază ideile Reformei și în cele din urmă versiunea sa a fost respinsă atât de calvini, cât și de catolici.

Următoarea perioadă avută în vedere este cea cuprinsă între secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, mai precis de la Edictul de la Nantes până la Revoluția franceză.

În 1598, Edictul de la Nantes pune capăt războaielor religioase din Franța și constituie, în istoria Bibliilor, o frontieră naturală. Favorizată de protestanți, lectura Bibliei în limba franceză este acceptată de catolici, însă doar din punct de vedere juridic, în viața de zi cu zi fiind considerată „dăunătoare și interzisă”.

La începutul secolului al XVII-lea, protestantismul se prezintă ca un ansamblu de biserici solid instalate în Europa, numărul celor din Franța reprezentând doar o mică parte a lor. Edictul impune limite în difuzarea și editarea Bibliei, însă dă autorizații de construire a sălașelor de cult conduse de pastori. Protestanții au drepturi oficiale civile, dar și responsabilități: ei au dreptul să fie admiși la universități, colegii, spitale, însă beneficiarii trebuie să țină cont de sărbătorile catolice, să plătească dările și să respecte legislația în ceea ce privește căsătoria. Edictul, însă, va fi revocat în octombrie 1685 de către Ludovic al XIV-lea, care adoptă o atitudine foarte dură față de protestanți. În același an, Regele-Soare semnează Edictul de la Fontainebleu prin care cere dărâmarea templelor, iar pastorii sunt obligați să părăsească Franța. Această perioadă este una foarte întunecată pentru protestanți, care au fost exilați în număr de aproximativ 250000. Cei care au rămas fie au acceptat să se convertească, fie au trăit clandestin în Franța, păstrându-și credința și convingerile. Cei rămași au fost obligați să practice cultul catolic, interzicându-li-se Bibliile protestante și accesul la sălașele de cult.

Ludovic al XV-lea continuă același sistem, reînnoind Edictul lui Ludovic al XIV-lea. Abia pe 17 noiembrie 1787, Ludovic al XVI-lea semnează la Versailles un Edict de toleranță, prin care membrilor Bisericii Reformate nu li se acordă aceleași drepturi cu ale catolicilor, dar au câteva drepturi civile: botez, nuntă, deces, loc de muncă public. Odată cu Revoluția franceză, protestanții vor avea din nou drepturi depline.

După revocarea Edictului de la Nantes, *Biblia de la Geneva* (1669) a avut parte de mai multe ediții în afara spațiului francez, în special în Olanda, la Amsterdam. Tot la Amsterdam vor mai apărea câteva ediții demne de amintit: în 1703, *Noul Testament* al lui Jean Le Clerc; în 1707 apare o traducere a *Bibliei a lui David Martin*, care se află la polul opus celei a lui Le Clerc: dacă primul pune la îndoială inspirația divină a scrierilor, cel din urmă crede în adevărul suprem dictat de Duhul Sfânt.

În comparație cu publicarea edițiilor protestante ale Bibliei, cele catolice au parte de susținere în spațiul francez. În secolul al XVII-lea există două versiuni importante: *La Bible de Louvain* și *La Bible de Port Royale*. Cea din urmă este o traducere făcută după *Vulgata* și conține abundente note de subsol și comentarii, din punct de vedere literar și teologic.

În secolul al XVIII-lea apare prima ediție iezuită a Noului Testament, făcută exclusiv după *Vulgata*, și, de asemenea, și ediția *Bibliei de la Cologne*, care are trăsături janseniste și nu conține note explicative.

Important de menționat este că toate Bibliile apărute în secolul al XVIII-lea au la bază *Biblia Curții Regale*.

4. Biblia în epoca modernă

Odată cu începutul secolului al XIX-lea și apoi în secolul al XX-lea are loc dezvoltarea tipografiilor, iar Bibliile încep să fie tipărite în tiraje mari. Un rol important în difuzarea Bibliilor în întreaga lume îl are apariția Societăților biblice. În spațiul francez se remarcă *La Société biblique de France* și *La Société biblique de Paris*, care susțin revizuirea unor ediții ale Bibliei apărute anterior anului 1881. Aceste societăți, fiind susținute de protestanți, au stârnit reacții negative în rândul catolicilor; reprezentanții Bisericii catolice vedeau în aceste societăți biblice o mișcare anticreștină și continuau să creadă că traducerea textului sacru în limbile vernaculare are caracterul specific prozelitismului protestant.

În această perioadă se tipărește în spațiul catolic un număr considerabil de revizii ale versiunii Sacy și o așa-numită Versiune sinodală, în anul 1910. Anterior acestei ediții apăsarea, în 1904, *La Bible de Crampon*, o traducere făcută de Theodore Crampon după originalele ebraic, aramaic și grecesc.

De cealaltă parte, protestanții vor oferi și ei câteva ediții demne de amintit. În 1879 apare traducerea lui Édouard Reuss, considerat un maestru incontestabil al teologiei protestante liberale. Lucrarea sa este una științifică și nu se adresează publicului larg. După moartea sa a apărut și o variantă germană a Vechiului Testament, făcută după cea franceză, publicată în 1892.

Pentru secolul al XIX-lea, o ediție protestantă apreciată mulți ani după apariție este cea a lui Louis Segond (1810-1885). Apreciindu-i lucrarea *Chrestomathie biblique*, pe care Louis Segond a publicat-o în 1864, la *Campagne des Pasteurs de Genève* i-a cerut o revizie a Vechiului Testament. I s-au oferit 6 ani pentru această muncă și a semnat un contract pe 24 februarie 1865. Pornind din acest punct, Segond ajunge să traducă integral Biblia. Versiunea lui Segond este cea mai inteligibilă traducere oferită în spațiul francez, adaptată cel mai bine pentru lectură. Acest text reprezintă o etapă capitală în înțelegerea textului sacru. Segond oferea inițial traducerea Noului Testament în 1880, urmând să unească Vechiul și Noul Testament sub denumirea *La Bible d'Oxford*. Cu toate acestea, Biblia nu a fost lipsită de critici. Cei care s-au opus au fost teologii ultraconservatori. A început o luptă între *Compagnie des Pasteurs* și Societatea biblică protestantă din Paris, care a editat această Biblie, însă

Segond nu a fost implicat în această dispută. Într-o perioadă de o sută de ani, această Biblie a fost difuzată în milioane de exemplare. Pe 18 iunie 1885, Segond moare, lăsând manuscrisul versiunii sale la Biblioteca din Geneva. El a fost de acord ca, după moartea sa, editorii să poată interveni asupra textului.

În Franța secolului al XIX-lea apar și primele două ediții iudaice ale Sfintei Scripturi. Una dintre acestea este traducerea lui Samuel Cohen, care, împreună cu colaboratorii săi, tipărește Biblia în 18 volume, între anii 1831-1851. Textul francez este însoțit de cel masoretic și are vaste note filologice, geografice și literare. A doua traducere iudaică este *La Bible de Rabbinat*, care apare la dorința francezilor iudei de a avea o biblie iudaică la un preț accesibil. Traducerea respectă originalul și este una fluidă și poetică.

În perioada de după anul 1943, care marchează și apropierea sfârșitului celui de-al Doilea Război Mondial, domeniul traducerilor biblice suferă anumite schimbări, iar în lumea franceză Biblia devine o lucrare foarte citită și este difuzată într-un număr din ce în ce mai mare. Pentru această perioadă voi insista doar asupra câtorva ediții ale Bibliei, și anume: *La Bible de Jérusalem*, *La traduction de Pierre de Beaumont*, *La Bible d'André Chouraqui*, *Traduction oecuménique de la Bible* și *La Bible de la Pléiade*.

Biblia de la Ierusalim este o Biblie catolică apărută în 1956 într-un sigur volum, opera colectivă a preoților Chiffot, Vaux și Benoit, apărută cu ajutorul Éditions du Cerf. Notele nu sunt abundente, însă există note-cheie care reprezintă, de fapt, mici sinteze teologice. Succesul acestei Biblii nu este dat de traducerea în sine, ci de introduceri și de comentarii, care reflectă cel mai înalt nivel al cercetării la acel moment. Această Biblie s-a bucurat de mai multe revizii, însă cea mai importantă este cea din 1973, făcută după originalele ebraic, grecesc și aramean.

La traduction de Pierre de Beaumont are un autor preocupat de vorbitorii mediocri ai limbii franceze din Africa franceză, care traduce diverse lucrări folosind o medie de 450-2000 de cuvinte. În această Biblie a folosit între 450-900 de cuvinte, iar în note și în comentarii folosește același număr redus de cuvinte.

La Bible d'André Chouraqui este o traducere inovatoare și importantă pentru iudaismul din Franța. Deși este o Biblie de tradiție iudaică, ea include și Noul Testament, în care traducătorul vrea să evidențieze locul de întâlnire a două linii de convergență: pe de o parte, reintegrarea prin creștinism a surselor istorice și spirituale iudaice; pe de altă parte, reintegrarea Israelului în sânul propriei istorii, istoria lui Iisus. André Chouraqui, profitând de bilingvismul său ebraico-francez, îmbogățește vocabularul francez în maniera scriitorilor din secolul al XVI-lea, folosește cuvinte noi, făcând să înflorească unele cuvinte arhaice, și astfel reușește să schimbe structura frazelor. El se menține cât mai aproape de sensul inițial al cuvintelor ebraice, ținând însă cont de evoluția ebraicii de-a lungul secolelor. Între 1982-1985 apar, sub titlul generic *L'Univers de la Bible*, 10 volume luxoase, superb ilustrate, unde traducerea lui Chouraqui este îmbogățită cu comentarii exegetice iudaice, musulmane și creștine.

La traduction oecuménique de la Bible este o lucrare dorită de mediile eclesiastice încă din secolul al XVII-lea, însă din varii motive ea a apărut abia în secolul al XX-lea.

Această traducere a adus la un loc nume importante din mediile catolic, ortodox și protestant. Deși a avut un parcurs destul de sinuos, lucrarea a văzut lumina tiparului în 1975. Printre numele care au susținut această traducere se numără cele ale preoților Chiffot, Beguin și Calais. Întregul proiect a avut ca punct de plecare traducerea *Exodului*, a *Cărții lui Isaia*, a *Epistolelor către romani* și a Pastoralilor. Două echipe formate din doi exegeți catolici și doi protestanți au fost alese pentru revizie, cu scopul de a ajunge la un text unic și la o redactare comună a notelor și a introducerilor. Chiar dacă, inițial, proiectul și-a propus revizia *Bibliei de la Ierusalim*, s-a ajuns la o traducere nouă după originalele ebraic și grec.

Pe tot parcursul acestui demers de realizare a unei traduceri ecumenice, protestanții au fost reticenți, crezând că, în timp, li se va impune modul de lucru catolic, din moment ce catolicii erau majoritari. Eugene Nida a fost și el un observator destul de atent al acestei traduceri și în anul 1965, când proiectul a început să prindă contur, el a fost sceptic, punând chiar un pariu că traducerea nu va fi gata în 10 ani. Când, în 1975, proiectul a fost încheiat, Nida afirma că nu a fost niciodată mai bucuros ca atunci că a pierdut un pariu.

Ultima dintre edițiile asupra cărora am crezut a fi important să insist este *La Bible de la Pléiade*. După terminarea celui de-al Doilea Război Mondial, editura Gallimard a întreprins realizarea unei colecții de prestigiu, *La Pléiade*, care avea ca scop reunirea operelor patrimoniului literar universal. Biblia își avea locul în această colecție, așa că, în 1947, Raymond Gallimard îl contactează pe Édouard Dhorme, mare biblist, asiriolog și profesor de ebraică la Sorbona. Această Biblie este una non-confesională. Vechiul Testament se bazează pe originalele ebraic și aramean, dar s-a apelat și la *Septuaginta* și la alte versiuni vechi. Adnotările sunt abundente, menite să elucideze textul și sunt de ordin filologic, literar, istoric și geografic. În ceea ce privește Noul Testament, traducerea se apropie foarte mult de originalele grecești. Ea tinde spre o mare omogenitate a vocabularului. Echivalențele în limba franceză se apropie foarte mult de structurile grecești. Cuvintele grecești care reprezentau noutăți pentru epocă erau traduse prin cuvinte franțuzești neconsacrate în uzul ecleziastic. Această Biblie, deși puțin cunoscută publicului larg, are admiratorii săi convingși, într-un cerc restrâns, în care specialiștii sunt numeroși.

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință

- ***, *Traduction oecuménique de la Bible*, Paris, Bibli'o, 2010 (<http://lire.la-bible.net/>; accesat la 08.11.2017).
- La Bible hébraïque et le Nouveau Testament*, traduction d'André Chouraqui, 26 volumes, Paris, Desclée de Brouwer, 1974-1977 (<http://nachouraqui.tripod.com/id91.htm>; accesat la 08.11.2017).
- La Bible d'Olivetain*, Strasbourg, 1966 (<https://books.google.fr/books?id=D6tSAAAcAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>; accesat la 08.11.2017).

La Bible d'Ostervald, Paris, Société biblique française et étrangère, 1847(<https://books.google.fr/books?id=olAAAAAIAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>; accesat la 08.11.2017).

Maresius, Samuel/ Desmarets, Henry, *La Bible de Genève*, Amsterdam, Elzevier, 1669 (<http://www.biblegeneve.com/>; accesat la 08.11.2017).

B. Literatură secundară

Bogaert, Pierre Maurice, *Les bibles en français – histoire illustrée du Moyen Âge à nos jours*, Turnhout, Brepols, 1991.

Bogaert, Pierre-Maurice, *Dictionnaire encyclopédique de la Bible*, Turnhout, Brepols, 1960 (<http://www.knowhowsphere.net/Main.aspx?BASEID=deb>, accesat la 08.11.2017).

Lampe, G.W.G., *The Cambridge History of The Bible*, vol. II, Cambridge, Cambridge University Press, 1969.

Loria-Rivel, Gustavo Alfonso, *Pentateuhul. Probleme de traducere a textului biblic*, Iași, Editura „Universității Alexandru Ioan Cuza”, 2004.

Nobel, Pierre, *La Traduction biblique*, în *Étude et Répertoire*, vol. I, Turnhout, Brepols, 2011, p. 207-223.